De oude wasserij Langs de Wal in Wijk bij Duurstede

Bep van Nimwegen-Seggelink

Het al enkele jaren bestaande plan van de Willem van Abcoude Stichting om de voormalige wasserijgebouwen aan Langs de Wal 2-4 in Wijk bij Duurstede te slopen en vervangen door zes nieuwbouwwoningen voor ouderen, is sinds de zomer van het jaar 2000 onderwerp van discussie[1]. In dit artikel wordt, op basis van onderzoek in de archieven van het Wijkse stads- en gasthuisbestuur, de geschiedenis geschetst van het stuk grond, de bebouwing en de bewoners vanaf het einde van de 16de eeuw.

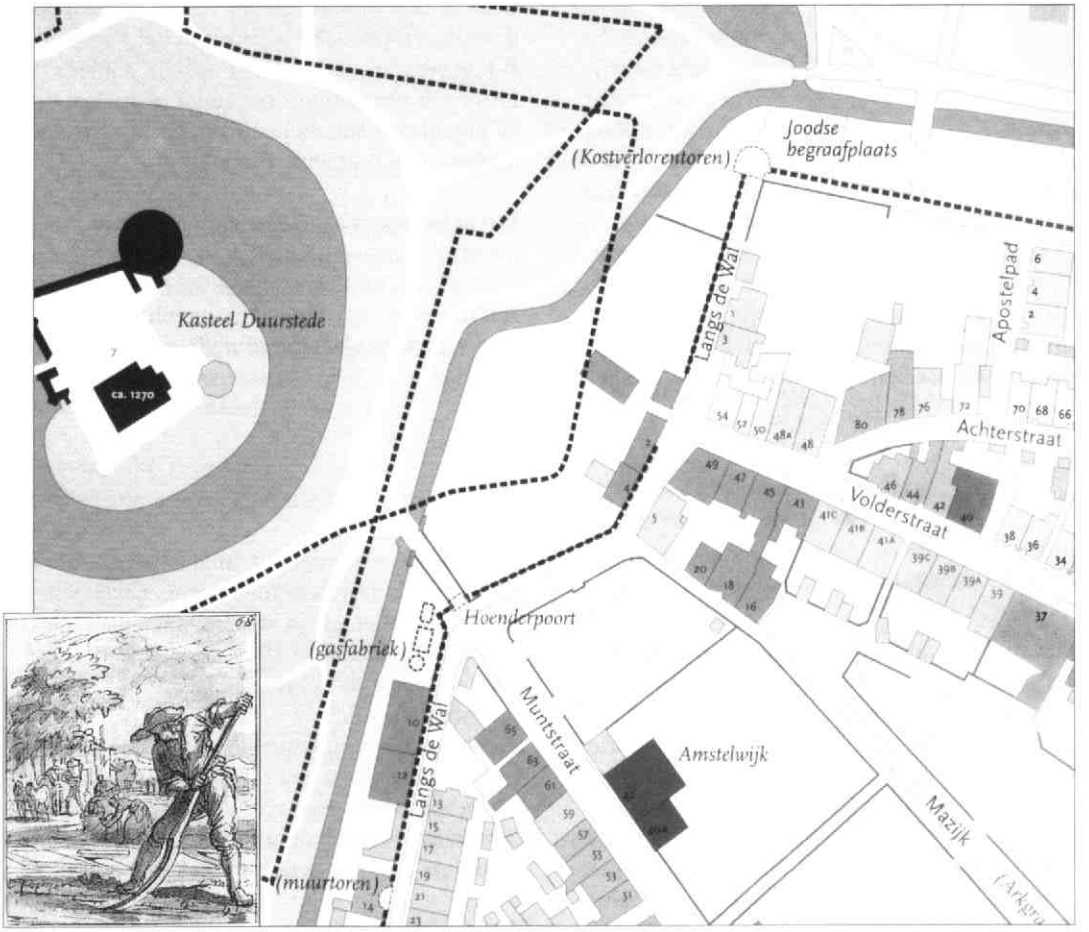

1. Fragment van de bouwhistorische kaart van de Wijkse binnenstad uit 2000 met in het midden het grote, open terrein tussen de stadsmuur en het restant van de stads- en kasteelgracht, dat vanaf ongeveer 1725 werd bebouwd en als blekerijwasserij diende. Het oudst is de bebouwing aan weerszijden van het toegangshek op het einde van de Volderstraat (18de-begin 19de-eeuw). Het woonhuis op nr. 4 is uit 1852 (behalve de uitbouw aan de achterzijde) en de later tussen gebouwde strijkkamer is uit 1911. De haaks op deze smalle bebouwing in het verlengde van de stadsmuur staande droogschuur dateert uit 1874. Het grootste gedeelte van het terrein diende als bleekveld en tuin (G.W.J. van Omme en M.A. van der Eerden-Vonk, *Wijk bij Duurstede, een bouwgeschiedenis in kaart*, Wijk bij Duurstede, 2000). Inzet: eind 17de-eeuwse tekening van 'De Bleeker' door Jan Luiken (uit: *Het Menselyk Bedrijf*, Haarlem, 1987, nr. 68)

Als 'stadserfken of hoofken aan de buitenzijde van de walmuren strekkende van Costverloren erf tot aende Hoenrepoort', zo omschreef de kameraar in 1579 bij de verpachting het perceel dat nu bekend staat als de oude wasserij Langs de Wal in Wijk bij Duurstede[2]. In 1729 werd het in het koopcontract omschreven als een 'seekere hoeck erfs gelegen t'eynde de Vorderstraet. Beplant tot een boomgaert soo groot en kleyn t selve gelegen is'[3]. In 1741 als een 'seeckere hoeck ervs, t'eynde de Vorderstraat aen de Casteelse Gravt met de huysinge daarop staande, genaamt den Bleek en een boomgaardje annex'[4]. In 1811 was het 'zeekere huisinge en getimmerte aan het einde van de Volderstraat nr 157, met erf zijnde een linnenbleekerije'[5].
Nu, in 2001, zou het omschreven kunnen worden als één van de twee overgebleven stadserven langs de stadsmuur, met daarop een woonhuis, een wasserijgebouw met strijkerij, een slecht onderhouden droogschuur, een 'varkenshok' en moestuinen daarachter. Gelegen aan Langs de Wal op het einde van de Volderstraat is het de laatste getuige van de drukke nering waar deze straat in het verleden van gonsde. Verstild dromend van een veelbewogen verleden, tussen de Hoenderpoort, de gereconstrueerde Kostverlorentoren, de binnenstad van Wijk en het bos met de oude kasteelruïne.

Het stadserf in de 16de en 17de eeuw
Vanaf eind 16de eeuw verpachtte het Wijkse stadsbestuur de erfjes die rondom de stad tussen de stadsmuur en de stadsgracht lagen aan bewoners. De lapjes grond werden voor verschillende doeleinden gebruikt: voor de opslag van hout, kuipen en palen, als 'hangerijen' voor de leerlooierijen, om er schuren op te zetten of boomgaardjes te planten. De bevolking leefde betrekkelijk veilig achter de muren en gebruikte de erfjes daarbuiten voor dagelijkse behoeften. In woelige tijden werd de pacht kwijtgescholden, zoals na de Franse bezetting in 1672 en de verwoestende tornado in 1674, toen doorgangen dichtgemetseld waren en de erven onbruikbaar waren geworden door het puin van ingestorte muren.
Het erf aan het einde van de Volderstraat, tussen de huidige Hoenderpoort en de Kostverlorentoren, werd in 1579 gepacht door de erfgenamen van Henrick van Bijler voor 12 stuivers per jaar. Van 1588 tot 1612 werd het voor kortere of langere tijd verpacht aan onder andere Dirck van Hollant, Cornelis Willemssoon, Ghijsbert Aertssen Vosch en Cornelis Janss Vosch, meester Matheus Stochius en Jan Terburgh.
In 1612 werd het erf in twee gedeelten verpacht. Matheus Stochius pachtte het oostelijke deel dat werd omschreven als het 'hoofgen gelegen aan de stadsmuraelie van de Hoenderpoort ofte Duerstedense poortgen aff tot die canael ofte heul van de Arckgraft toe'. Jan Terburgh en na hem Jorriaen van Hollant betaalden pacht voor het westelijke deel, het 'hoofgen strekkende van Canael af tot aan Costverloren'[6]. De Arkgracht of Mazijk scheidde het erf dus in tweeën[7]. De loop van de gracht zou volgens de huidige bewoonster nog altijd merkbaar zijn aan de kleiïge structuur van de grond in het gedeelte dat in het verlengde van de Mazijk ligt.

Beplant tot boomgaard
Hoe ernstig het verval van de vestingwerken was na 1672, werd duidelijk in 1684 toen de meeste pachten niet betaald werden omdat erfjes of torens 'geruïneerd' waren. Ook dit erf, nu weer in zijn geheel verpacht, was onbruikbaar. In hetzelfde jaar besloot het stadsbestuur van Wijk het in eeuwigdurende erfpacht af te staan aan het Ewouds- en Elisabethsgasthuis, met dien verstande dat 'indien de stadt het erff tot fortificatie deser stadt oft andersints van node moghte hebben' de stad het terug kreeg[8]. De regenten van het gasthuis besloten het op hun beurt te verpachten om het tot een boomgaard te laten beplanten. Maximiliaan Jongbloet, schepen en winkelier, pachtte het erf in 1685 voor vier maal zeven jaar om er een boomgaard van te maken[9]. Maximiliaan had veel bezittingen, waaronder twee huizen in de Volderstraat (ter hoogte van de huidige nummers 40-46) en aan de overzijde daarvan een grote boomgaard (op de plaats van de inmiddels alweer afgebroken openbare lagere school uit 1883). In een van de huizen in de Volderstraat dreef hij een bakkerij, verkocht zuivelprodukten en 'kimmenwaren' (wol) en er was een tapperij. Aan de doortrekkende soldaten werd goed verdiend. Na zijn dood in 1688

nam zijn weduwe, Dirckje Marcelisdochter van Velpen, met vaste hand de zaken en de opvoeding van hun vijf minderjarige kinderen waar.
Toch moet later het erf weer enige tijd onbruikbaar zijn geworden, want de stad betaalde in 1710 twee guldens aan Willem Beeren en Pieter Poeland 'voor het wegkruien van vuiligheid gelegen van de Costverlorentoren tot aan het Casteelse poortje'[10].

Boomgaard, bleekveld en blekerij

De weduwe en kinderen van Maximiliaan Jongbloet verkochten in 1724 het erf 'beplant tot een boomgaard' aan de omroeper Hermen Vin(c)k voor 250 gulden[11]. De koper hield de grond in een onverzuimelijke, eeuwige erfpacht van het gasthuis en betaalde daarvoor jaarlijks 6 gulden en 6 stuivers. Bovendien moest hij de muur die om het erf stond onderhouden. Vink verkocht het erfpachtrecht en de opstallen vijf jaar later voor 100 gulden meer aan Alida van Ulsen[12]. In de akte van 23 april 1729 is voor het eerst sprake van de blekerij en van bebouwing. Bedongen werd dat Hermen Vink dat jaar nog zou mogen bleken op het bleekveld en de vruchten plukken uit de boomgaard, die aan de zijde van de grup (geul) van de bleek lag. Het huisje, de vruchtbomen en alles wat er verder nog op het erf stond, moesten blijven staan en werden eigendom van de koper.
Alida van Ulsen vermaakte bijna al haar bezittingen aan haar petekind Lodewijk Verlaagh. Zo werd deze in 1741 eigenaar van de blekerij, van het huis Amstelwijk in de Muntstraat en van een boomgaard aan de Hoogstraat[13]. Lodewijk leende grote bedragen: 6000 gulden van schepen Jacobus van Holst, met als onderpand zijn onroerende goederen, en een jaar later, in 1742, 1000 gulden van Abraham van Senden[14]. Aan hem gaf hij als onderpand 'een suyker kiste met kooper beslaagen, waarinne enig linnen, een stelsel kant en een ring', kostbare bezittingen in die tijd. Waarvoor hij zoveel geld nodig had, is niet duidelijk geworden. Uiteindelijk verkocht hij in 1744 alles. De blekerij werd gekocht door Jacobus van Holst[15]. Op de lijst van nachtwachten uit 1752 staat bij de Volderstraat vermeld: 'Van Holst van de Bleijck, later Abraham van Senden'[16].

De blekerij

In 1755 kocht Abraham van Senden, hoofdofficier van Wijk, de blekerij van de weduwe Van Holst[17]. Van Senden bezat ook het langgerekte erf dat vanaf de oostzijde van de Hoenderpoort tot aan de '(Schoenmakers)doelen' bij de Vrouwepoort liep en de voorburcht van het kasteel. Ook veel huizen in de stad waren zijn eigendom. Hij leende aan veel Wijkenaren geld met hun huizen als onderpand. Bleef de schuldenaar in gebreke, dan kocht Van Senden het huis voor een lage prijs.
Waarschijnlijk verhuurde hij de blekerij uit de hand, want uit deze tijd zijn geen huurcontracten gevonden en toen de erfgenamen van Van Senden de blekerij in 1764 verkochten[18] aan Woeldrik Leponder Janszoon werd een jaar later in het huurcontract met Dirk Uijtendijk[19] gesproken over verlenging. Er was op dat moment sprake van 'een huizinge en verder getimmerte etc'. Wellicht was er een wasgelegenheid bijgebouwd. Het wassen gebeurde in die tijd met het water uit de 'Casteelse Gracht'. De was werd vervolgens buiten op het bleekveld gebleekt.
Het drogen van het wasgoed, dat in die tijd van zeer dikke stof was, moest bij regenachtig weer binnen gebeuren. De huurder was verplicht de bomen te snoeien en 'alles te onderhouden en te verbeteren en niet te verargeren, zich gedragende als een goede en getrouwe huurder schuldig is en behoort te doen'.
In 1771 werd de huur weer voor 6 jaren verlengd voor een bedrag van 62 gulden en 20 stuivers per jaar; de huurder werd op het hart gedrukt dat hij `als ook niemand anders mogen permitteren op het gehuurde erft te lossen of te laaden hetzij met schuijten als anders'.

Het gasthuis wordt eigenaar

In 1783 kochten Cornelis en Johannes Quint[20] de blekerij, die zij na twee maanden weer doorverkochten aan het Ewouds- en Elisabethsgasthuis[21] voor 1230 gulden. De grond en opstallen waren dus nu weer in één hand. De blekerij was op dat moment verhuurd aan Arien van Beckum voor 70 gulden per jaar. Vastgesteld werd dat de wasketel zijn eigendom bleef en dat hij de huur nooit zou mogen overdoen zonder toestemming van de regenten van het gasthuis.
De volgende jaren werden veel verbeteringen aangebracht[22]. Het huis werd gerepareerd en

Fragmentgenealogie De Bruin

I Gijsbertus de Bruin (Utrecht 25-9-1753 - Utrecht vóór 1850)
x (Utrecht 15-5-1780)
Cornelia Barbas (Utrecht ca. 1756 - Wijk 14-12-1850)

II Gijsbertus de Bruin (Utrecht 13-3-1791 - 8-12-1870) (zoon van I)
x (Wijk 6-4-1817)
Dina Verbeek (Ellecom 27-8-1793 - Wijk 3-3-1869)

IIIa Gijsbertus de Bruin (Wijk 15-10-1817 - Utrecht 3-9-1874) (oudste zoon van II)
x (Wijk 5-12-1845)
Petronella Johanna Grootveld (Middachten 18-1-1824 - Wijk 5-6-1889)

IIIb Gerrit de Bruin (Wijk 13-1-1836 - Wijk 19-5-1919) (jongste zoon van II)
x (Wijk 12-11-1868)
Aaltje Winkelman (12-9-1848 - 25-10-1927)

IVa Gijsberta de Bruin (Wijk 15-8-1880 - naar Zeist vertr. 25-5-1937) (dochter van IIIb)
x (Wijk 16-2-1922)
Johannes Cornelis Gijzenij (Gouda 20-10-1877 - naar Zeist vertr. 27-10-1949)

IVb Gijsbertus de Bruin (Wijk 15-1-1891 - Wijk 15-12-1918) (jongste zoon van IIIb)

2. Fragmentgenealogie van de in de tekst genoemde leden van de familie De Bruin (met dank aan C. van Schaik)

geschilderd, de grachtkanten werden opgehoogd en een bedstede verhuisde uit het koetshuis van het gasthuis aan de Oeverstraat naar het huis op de bleek. Ook werden er enige 'nette steentjes' bij de haard gezet.
In 1784 werd Pieter Boerboom de nieuwe huurder; het klepgeld voor de nachtwacht en het vuilnisgeld kwamen voor rekening van het gasthuis. Hierna huurden Hendrik Nagel en Gerrigje Muyswinkel de bleek.

De eerste De Bruin

In 1803 kwamen er klachten binnen bij de regenten. De blekerij raakte in verval en de binnenmoeder was niet tevreden over het gewassen linnengoed. Nog voor de regenten konden ingrijpen, liet de huurder weten van verdere huur af te zien. De heren besloten dat de dames regentessen inspraak in de sollicitatieprocedure moesten krijgen. De dames bekeken de lijst van sollicitanten en kozen voor Barend van Dam. De regenten gaven hun goedkeuring. Maar al een jaar later liet Van Dam weten dat hij door het overlijden van zijn vrouw het zware werk in de blekerij niet meer aan kon en verzocht hij ontslag van zijn huurplicht.
Met goedkeuring van de regentessen huurde Gijsbertus de Bruin in 1804 het geheel, bestaande uit 'een huis, getimmerte en barm zijnde een blekerij', voor zes jaar à 70 gulden met de verplichting om behalve voor particulieren ook het wasgoed voor het gasthuis te verzorgen[23]. Hij mocht verder niets bijbouwen of zelfs maar omspitten. Na twee jaren vervoegde hij zich bij de regenten met de mededeling dat hij door de prijsstijging van hout en zeep de was van het gasthuis niet langer voor 10 gulden kon doen. Hij vroeg 4 gulden opslag. De regenten verhoogden het bedrag tot 13 gulden. Een jaar later stond hij weer voor de heren met een soortgelijk verzoek. De dames regentessen werd om raad gevraagd, waarbij bleek dat deze wel geacht werden kennis te hebben van een schone was, maar niet van geld. Zij meenden namelijk dat De Bruin al lang 20 gulden voor de was van het gasthuis kreeg en hadden dat redelijk gevonden. Wel ging er een gulden af voor 'yder mensch' minder in het gasthuis en kwam er een gulden bij voor elke persoon meer.

De regenten gingen akkoord, maar zegden tegelijkertijd De Bruin een huurverhoging aan, die hij overigens weigerde te betalen.
In 1809 was de muur 'uijtmakende de scheiding van de Bleekerije en de opgang naar de Stadsplantage [de huidige Hoenderpoort] geheel ingestort'[24]. De stad en het gasthuis deelden de kosten van herstel. Kort nadat De Bruin op zijn verzoek weer verhoging van het wasloon had gekregen werd de nieuwe huurperiode in 1811 publiekelijk aanbesteed; niet De Bruin, maar Johannes Jansen werd nu de huur gegund voor 70 gulden per jaar[25]. Hij was verplicht 'de kleeder en linnen te wasschen van het gasthuis welke om de zes weeken geschied' voor zeventien personen, tegen een vergoeding van 100 gulden per jaar, alles tot goedkeuring van de regentessen.

Van scheepswerfje tot vuilnisbelt

Al na twee maanden werd Johannes Jansen benaderd door Frans van Litzenburg die een hoekje van het erf wilde huren om als scheepswerfje te gebruiken en door Gerardus Vos om het hoekje tegen de toren te mogen gebruiken om er leerlooikuipen op te zetten. Het laatste verzoek werd door het gasthuis van de hand gewezen, maar Litzenburg mocht een gedeelte voor zijn werfje onderhuren. Wel moest Johannes Jansen er voor zorgen dat er nooit planken of schuiten, waarmee men over de gracht zou kunnen komen, na het sluiten van de poorten zouden blijven liggen.

Godschalk Heijmans was eigenaar van de Kostverlorentoren en van de berm die in 1814 de joodse begraafplaats was geworden, grenzend aan de blekerij. De muur daartussen was in 1821 in zeer slechte staat. Heijmans vroeg toestemming de muur op zijn kosten te mogen afbreken en er een schutting voor in de plaats te mogen zetten[26]. Hij kreeg de toestemming mits de heining 8 voet (3 meter) hoog zou worden.
De huurovereenkomst met Johannes Jansen werd enkele malen verlengd maar in 1827 kwam er een einde aan. Dat werd snel bekend in Wijk en al gauw kwamen de eerste gegadigden die geen belangstelling hadden voor het bleken, maar wel voor de grond. Een zekere Van Ewijk, die van plan was in Wijk een jeneverbranderij te beginnen, wilde de hele blekerij kopen of voor een lange termijn huren. De burgemeester liet weten dat de stad behoefte had aan een stuk van de bleek tot berging van 'de straatvulnis van de stad'[27].
Van Ewijks verzoek werd afgewezen, maar het gedeelte van de bleek naast de Kostverlorentoren werd door het gasthuis aan de stad afgestaan tot berging van mest en vuilnis. Het scheepswerfje verdween.
De nieuwe huurder werd weer een Gijsbertus de Bruin. Hij had in 1811 een huis gehuurd in de buurt van de blekerij, nu Langs de Wal 1-3, dat toen nog niet was gesplitst in twee woningen. In 1820 kocht hij dit huis, om het in 1832

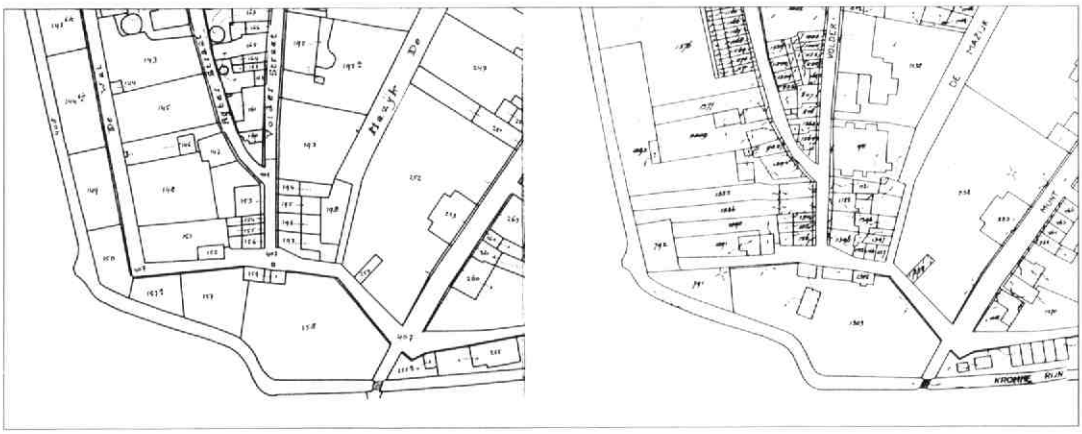

3. Links een fragment van de kadasterkaart uit ca. 1820 en rechts uit 1933. In 1820 zijn nog alleen het oude woonhuis en washuis gebouwd (B 159). Het perceel B 150 diende als joodse begraafplaats, B 157a als vuilnisplaats van de stad en de gasthuiseigendommen B 157 en B158 deden respectievelijk dienst als tuin en tuin-bleekveld. Op de kaart uit 1933 staan ook het (nieuwe) woonhuis uit 1852, de strijkerij uit 1911 en midden op het terrein de droogschuur uit 1874 (SAKRUH, Atlas Wijk bij Duurstede)

4. Het oude woonhuis en washuis vanaf de straatzijde en de tuinzijde gezien. Een pleisterlaag onttrekt het metselwerk van kloostermoppen grotendeels aan het gezicht (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

weer te verkopen[28]. Het werd toen omschreven als 'ten einde Volderstraat nr 154'.
Op verzoek van burgemeester en wethouders van Wijk werd in 1829, vanwege de 'verfraayinge gedaan aan het Kasteelse bos', de muur van de blekerij aan de kant van het bos gepleisterd.

Washuis

In 1834 kreeg De Bruin bij het nieuwe huurcontract een verhoging van het wasloon met 50 cent toegezegd, in verband met de verhoogde belasting op de zeep. In 1837 wordt voor het eerst duidelijk gesproken over een washuis[29], waaraan aanzienlijke reparaties nodig waren. In februari 1841 werd de huur verlengd en verhoogd tot *f* 100,- per jaar, waarop De Bruin een maand later om verhoging van het wasloon vroeg. Na lange discussie kreeg hij *f* 1,- extra. Gijsbertus de Bruin was gehuwd met Dina Verbeek. Ze hadden zes zonen en een dochter. De beide oudste zonen en de dochter waren al uitgevlogen maar de andere vier zonen, een schoondochter en twee kleinkinderen woonden bij het gezin in. Als de veronderstelling juist is[30] dat het gebouwtje rechts van het ingangshek, nu varkenshok genoemd, het oude woonhuis is dan was de behuizing van het gezin zelfs voor die tijd wel erg klein.
Op de oudste kadastrale kaart van Wijk bij Duurstede uit 1820-1832 zijn twee gebouwen aangegeven met het kadastrale nummer B 159: rechts van de toegang het veronderstelde oude woonhuis en links het washuis (zie afb. 3). Beide gebouwtjes staan er nog steeds. De vorm en het feit dat het gebouw rechts uit oude kloostermoppen is opgemetseld, bevestigen de ouderdom ervan en maken een datering in de 18de eeuw waarschijnlijk.
De Bruin vroeg in 1845 aan het gasthuis om vergroting van het washuis en de aanschaf van een 'privaat'[31]. De kosten bedroegen *f* 135,- en

5. Het in 1852 nieuw gebouwde woonhuis (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

brachten voor De Bruin een huurverhoging van 4% van dat bedrag met zich mee, om de kosten te dekken.
In hetzelfde jaar diende Gijsbertus de Bruin Gijsbertuszoon, de oudste zoon van de bleker, tevergeefs een verzoek in bij de regenten om een huis te mogen bouwen op het gedeelte van het bleekveld, tegen de Kasteelse poort aan[32]. Met zijn vader werd de huur verlengd, nu voor *f* 106,- per jaar en er werd hem te verstaan gegeven dat hij de defecten aan de kelder moest verhelpen. Als hij dit weigerde zou het op zijn kinderen verhaald worden. Hij vroeg evengoed weer verhoging van wasloon en kreeg dat. Welke problemen er zijn geweest is niet duidelijk, maar hem werd medegedeeld dat hij de vrije keuze had om de huur te beëindigen.

Een nieuw woonhuis

In de jaren vijftig van de 19de eeuw kwamen er grote veranderingen. In 1852 was het kasteelbos volgens plannen van J.D. Zocher aangelegd en werd op de blekerij een nieuw woonhuis gebouwd. De tekeningen en het bestek werden door de regenten uitvoerig besproken en bij Burgemeester en Wethouders werd om toestemming aangevraagd. Helaas zijn de tekeningen en het bestek niet bewaard gebleven. Het woonhuis zelf uit 1852 staat er nog altijd en is ook nog als zodanig in gebruik.
De huur werd nu verhoogd tot *f* 130,- per jaar en De Bruin mocht voor eigen rekening veranderingen aanbrengen in het oude gebouw. Gerrit van Nijendaal deed het 'verwwerk' aan de blekerij voor *f* 1,81, G. van Boeschoten ontving voor het metselwerk *f* 2,59 en vele andere Wijkenaren leverden materialen en verdienden aan de bouw. Het jaarlijkse onderhoud van het buiten- en binnenschilderwerk en het dak van het nieuwe huis, van de spoelplaats, de tuinmuren, het washuis en de hekken was begroot op *f* 50,-.
In 1858 werd een van de gasthuisregenten aangewezen om B&W te benaderen over een nieuwe uitwatering van het open riool, dat vanaf de Volderstraat over de blekerij liep en uitmondde in de stadsgracht of Kromme Rijn. B&W lieten weten dat zij 'van oordeel zijn dat indien men over die zaak in onderhandeling wenscht te treden zulks schriftelijk zal behooren te geschieden'[33]. Er werd lang gemodderd over de oplossing van het open riool. Wat een stank dit riool, gevoed door de hele Volderstraat, gegeven moet hebben voor de bewoners van het perceel is niet zo moeilijk in te denken. De schone was lag bovendien te bleken tussen dit riool en een niet minder stinkende stadsvaalt aan de kant van de Kostverlorentoren, waar ook de vogels zich te goed deden, met alle gevolgen van dien. Geen wonder dat het stukje Langs de Wal van Volderstraat tot Kostverlorentoren tot voor kort in de volksmond nog 'het vuile endje' heette. Men wilde het riool overdekken maar er moest eerst overlegd worden met B&W. Uiteindelijk werd overeengekomen dat het onderhoud voor rekening van de stad zou komen en dat beide partijen samen de kosten, *f* 190,-, zouden betalen.
Gijsbertus de Bruin Gijsbertuszoon was intussen nog steeds op zoek naar een geschikte woning, want in 1852 besloten B&W de bewoning van de kasteeltoren niet aan hem te gunnen[34].

De Bruin en zoon

Zijn ouders werden ouder en konden het zware werk niet meer alleen aan. De regenten kregen daarom in 1859, bij de aanvang van een nieuwe huurperiode, het verzoek de huur te

6. Het wasserijcomplex gezien vanuit het kasteelpark met op de voorgrond het gemetselde uiteinde van de duiker (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

gunnen aan vader en zoon Gijsbertus de Bruin. Men ging akkoord en het nieuwe huurcontract werd getekend. Voor het eerst werden de voorwaarden puntsgewijs omschreven[35]:

- Het gehuurde mocht niet anders dan tot zelfbewoning en blekerij gebruikt worden, met uitzondering van dat gedeelte dat tot hoveniersland gebruikt werd.
- Het gehuurde moest 'dak-, glas- en vloerdigt' onderhouden worden. Ook de bestaande stoepen in den Kromme Rijn moesten onderhouden of vernieuwd worden.
- Als de regenten zouden besluiten het wasgoed van het gasthuis door de huurder te laten wassen en bleken, moest deze het halen, wassen, bleken en 'in behoorlijke orde wederom bezorgen en zulks tegen het genot van *f* 9,- per jaar per inwonende persoon, te vermeerderen of verminderen al naar gelang van het aantal aanwezige personen op de eerste van elke maand.' 'Voor het desnoodig opkooken van goed en het wasschen van doodgoed zullen zij in dat geval genieten twaalf gulden s´jaars.'
- Alle kosten van het pand (belastingen en dergelijke) kwamen ten laste van de huurder en vermindering van huurpenningen voor bijzondere gevallen kon niet geëist worden.

Het woonhuis werd in 1861 opnieuw geschilderd, de waterstoep aan de Kromme Rijn werd gerepareerd, het muurtje tussen de keuken en de slaapkamer werd weggebroken, er werden twee bedsteden gemetseld en buiten werd de heul (duiker) gerepareerd. De totale kosten: *f* 102,41½.

Onrust

De Bruin sr. begon in 1865 zijn eigen eisen te stellen. Hij liet weten dat sommige goederen op de blekerij zijn eigendom waren. Mochten de regenten de huur niet verlengen, dan zou hij die meenemen. Blijkbaar zijn deze goederen van

7. De droogschuur uit 1874 met zijn fraaie mansardekap, gezien vanuit het zuidoosten (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

essentieel belang voor de wasserij geweest, want de regenten besloten ze te laten taxeren en bij contract vast te leggen dat, ingeval De Bruin geen huurverlenging zou krijgen, de nieuwe huurder deze goederen zou moeten overnemen. De Bruin had op dit punt gewonnen, alleen het hout van de gevelde drie bomen achter zijn huis kreeg hij niet, dàt ging als brandstof naar het gasthuis.
In 1869 waren er plannen om het woonhuis met het 'wring- en waschhuis', links van het toegangshek, te verenigen maar het is niet onwaarschijnlijk dat de situatie bij het gezin van de huurder dit opgehouden heeft. Moeder Dina overleed in dat jaar en vader Gijsbertus een jaar later. Nog voor het overlijden van senior vroeg Gijsbertus jr. toestemming om de huur van zijn vader over te mogen nemen. Hij woonde al enige jaren met zijn gezin bij zijn ouders in.
Regent Lapidoth onderzocht in de tussentijd of er misschien een oude tabaksschuur uit Rhenen gebruikt kon worden voor de geplande verbouwing, maar had geen succes. Een jaar later kwam De Bruin met een eigen voorstel. Hij wilde zelf wel een nieuwe schuur zetten maar de muur Langs de Wal was in een te slechte staat. Nu wist hij nog een met pannen gedekte loods te koop en zijn broer Jacobus de Bruin, timmerman, wilde die wel opbouwen. De schuur zou bijzonder geschikt zijn voor het drogen van wasgoed. Eenparig besloten de regenten hier niet op in te gaan. Wel stelden ze in 1871, bij de huurverlenging, de voorwaarde dat zij zo nodig een gedeelte van de grond zouden kunnen gebruiken en zonder schadeloosstelling van de kant van de huurders op de grond konden bouwen. Toch een droogschuur?

Een nieuwe droogschuur

Een jaar later kocht de stad voor *f* 100,- het noordelijke stukje grond van de oude joodse begraafplaats om de stadsvaalt te vergroten[36].
In 1872 kwamen er nieuwe balken in het washuis. Ook werd geïnformeerd naar de prijs van een nieuwe wasmachine. In 1873 achtte een van de regenten het zelfs hoogst wenselijk om in Amsterdam bij de heren Pek een droogmachine aan te schaffen voor *f* 275,-. De machine kwam 14 dagen op zicht maar het is niet duidelijk of er tot aanschaf is overgegaan.
Toen in 1873 advertenties werden geplaatst om de blekerij publiekelijk te verhuren verscheen Gijsbertus de Bruin weer voor de regenten om aan te geven welke goederen van hem waren, namelijk een koestal met dak, een houten loods met pannen, een droogheining met goot naar de Kromme Rijn, een dwarsheining, een fornuis met koperen kraan, een hoekbuffet en enige vruchtbomen. Uiteindelijk werd hij samen met zijn jongere broer Gerrit de nieuwe huurder. Er zou een nieuwe droogschuur worden gebouwd zodat, indien de klanten dat wilden, de was droog thuis bezorgd zou kunnen worden. Daarbij moesten zij het recht laten varen op de eerder genoemde goederen.
Ze gingen akkoord en beloofden niets te zullen meenemen bij het verlaten van de blekerij en bovendien 5% van maximaal *f* 1000,- van de kosten van de droogschuur op zich te nemen.
Op de vraag aan Gerrit of hij bereid was rente te betalen over de meerdere kosten gaf hij een ontwijkend antwoord. Na het overlijden van Gijsbertus de Bruin in oktober 1874, twijfelden de regenten aan de geschiktheid van zijn jongere broer Gerrit. In een nieuwe overeenkomst met Gerrit de Bruin kwam daarom de voorwaarde te staan dat hij een goede knecht moest zoeken.
De nieuwe droogschuur werd gebouwd door G. Boeschoten. Het uitgebreide bestek en de aanbesteding voor een bedrag van *f* 1333,-, zijn gelukkig bewaard gebleven[37]. Alle maten, soorten hout, stenen, metselwerk en alle andere materialen worden daarin vermeld. Alleen al op de zolder zouden 280 droogstokken van elk 4,5 meter lang, halfrond geschaafd, op de dwarsschroten komen. In het Rijksmuseum in Amsterdam is in de prachtige poppenhuizen nog te zien hoe deze droogstokken gebruikt werden. De stokken konden opgelicht worden uit de dwarsschroten, waarna men de zware katoenen hemden van mouw tot mouw op de stok schoof en deze terug legde in een uitholling in de schroten. Hoog en zwaar werk!
Op 19 oktober 1874 werd de droogschuur officieel opgeleverd. De Commissie van Vertimmeringen en de voorzitter van het gasthuisbestuur begaven zich daarvoor naar de blekerij. Er moesten nog wel een ijzeren raampje aan de achterzijde en een valluik boven de trap komen. De schoeiing van het terrein werd opgehoogd met vijf schuiten grond. De droog-

schuur was er dus toch gekomen en lag in volle glorie te pronken, goed zichtbaar aan het einde van de Volderstraat. De regenten hadden iets moois toegevoegd aan de blekerij.

Een eigen wasserij

In 1877 vroeg Gerrit de Bruin ontheffing van zijn huurplicht. Als reden gaf hij op dat hij door gebrek aan een goede knecht niet meer kon voldoen aan de gestelde eisen. Hij wilde wel de door hem aangebrachte verbeteringen meenemen. De regenten bevestigden schriftelijk de huuropzegging en nog geen maand later ontstonden er problemen toen De Bruin weigerde de was van het gasthuis op te halen. Waarschijnlijk was hij te druk met andere zaken. Hij kocht namelijk het grote perceel op de hoek Volderstraat-Achterstraat, strekkende tot aan de Singel met het grote huis, nu Volderstraat 48 en 48a[38] en verkocht het gedeelte aan de Achterstraat, waar twee huisjes (het huidige Achterstraat 80) kwamen (zie afb. 1). Hij vestigde hier zijn eigen wasserij, later bekend onder de naam 'Gijzenij', met bleekvelden langs de Singel (zie afb. 13 en p. 16).
Na de huuropzegging verzocht hij de regenten om schadeloosstelling. De regenten wilden hem *f* 25,- toekennen onder voorwaarde dat hij geen enkele aanspraak meer zou maken op welke goederen dan ook. Gerrit de Bruin nam daar geen genoegen mee: hij vond dat hij veel voor het gasthuis had gedaan en recht had op een billijke vergoeding. De regenten bleven bij hun besluit en dreigden dat 'hij zich zal behooren te wachten iets mede te nemen waartoe hij ingevolge het huurcontract onbevoegd is, dewijl hij zich daardoor zou schuldig maken aan diefstal'.
Na enige weken werd een onderzoek ingesteld naar de toestand waarin De Bruin de blekerij had achtergelaten. Hij had de fornuizen met ijzeren potten uit het washuis weggebroken: die waren goed bruikbaar in zijn nieuwe wasserij. De regenten reageerden hierop door de vergoeding niet uit te keren en die te gebruiken voor het installeren van een nieuw fornuis om de was op te koken. Van Zoest klaarde dit werk voor *f* 35,-. Tevreden stelden zij vast dat het gasthuis geen schade leed. De Bruin had echter nog een huurschuld...

Nieuwe huurders

Voor de wasserij Langs de Wal boden zich nieuwe huurders aan, voorzien van een prachtig notarieel getuigschrift. Teunis Middelink was 'eerlijk, trouw, beleefd, netjes en prompt op zijn werk, kortom alle goede hoedanigheden die in een dienstknecht vereischt worden. Ook zijn aanstaande, Pietje Westhof is uitmuntend geschikt. Al twee jaren in een wasserij in Doesburg werkzaam[39].' De huur werd aangegaan voor 12 jaar à *f* 250,-, terwijl het gasthuis voor de was *f* 12,- per persoon per jaar, voor huislinnen en doodgoed *f* 40,- en voor iedere wollen of katoenen deken *f* 0,30 zou betalen aan de huurder. De overeenkomst werd getekend en de nieuwe bleker betrok de wasserij.
Bleker Middelink verzocht meteen al om het fornuis, dat alleen op hout brandde, zo te veranderen dat er met steenkolen kon worden gestookt, wat veel voordeliger was. Het verzoek werd ingewilligd. Of het voor de omwonenden veel verschil heeft gemaakt, rook van brandend hout of steenkool, is nog maar de vraag. De bleker klaagde nadien wel over rookvorming binnen. Een eveneens aangevraagde regenton werd te luxe bevonden. Wel kwamen er een 'secreetton' en planken op de vloer in de keuken vanwege het vocht. De pomp en afvoergoot werden gerepareerd. Middelink mocht de koestal of het varkenshok, waarvan in de advertenties uit 1873 al sprake was, afbreken en op die plaats een moestuin aanleggen.
Toen in 1877 over een nieuwe bestrating van de Volderstraat werd gesproken, was er nog steeds een open riool, dat van de straat over de grond van de blekerij liep[40]. In 1878 verbood het Wijkse gemeentebestuur het bleken van linnen op zon- en feestdagen. Het was voortaan alleen toegestaan op weekdagen van 's morgens tot 's avonds 11 uur[41]. Voor particulieren was maandag de wasdag en voor hun zal dit geen probleem gegeven hebben. In die jaren verschenen er steeds meer advertenties in de Wijkse Courant met een aanbod om de was te verzorgen. De bleekveldjes bij de huizen zullen vol gelegen hebben.
In 1880 was de muur tussen de Kasteelpoort en het woonhuis in zo'n deplorabele staat dat de politie de regenten verzocht 'met waekza-

men spoed de noodige maatregelen in deze te willen nemen, ten einde mogelijke ongelukken te voorkomen'. De muur langs de blekerij werd in 1887 vernieuwd. In 1881 was het dak van het 'oude huis', dat in zeer slechte staat was, al vervangen. Een brandje in de blekerij werd snel geblust[42].

Oude huurschuld

Op de blekerij zelf bleef het nu enkele jaren rustig, maar de problemen tussen de regenten van het gasthuis en de oude bleker Gerrit de Bruin waren nog niet de wereld uit. De Bruin werd in 1883 aangemaand zijn belofte na te komen om de oude huurschuld in gedeelten te betalen. Hij verklaarde echter daartoe niet bij machte te zijn: 'Rampen en weederwarigheden hadden hem getroffen.' Dat was zo, maar Gerrit speelde wel op het gevoel van de heren door te zeggen dat hij hoopte dat de regenten gunstig over hem zouden denken, want had hij niet veel goederen op de blekerij achtergelaten? Op de vraag welke goederen dat waren, antwoordde hij ontwijkend. Hij moest zo spoedig mogelijk zijn schuld betalen. Toen hij in 1887 nog niet had betaald, werd de deurwaarder ingeschakeld. Nadat Gerrit de Bruin in 1890 liet weten niet voor het einde van het jaar zijn schuld af te kunnen lossen, stelde regent Van Mariënhoff voor na te gaan of er een tweede hypotheek op de goederen van De Bruin genomen kon worden. Regent Van Dam sprak in 1893 met De Bruin en die beloofde binnenkort *f* 10,- van zijn schuld af te lossen.

Stadspomp en muur

In januari 1888 werd gediscussieerd over de bouw van een nieuw washuis. Het voorstel om ijzer in de bouw te verwerken werd afgewezen, op grond van 'niet te vermijden roestvlekken door drop in de te wasschen goederen'.

Van de omwonenden van de blekerij kwam in 1890 een klacht binnen over het gebruik van de stadspomp. Deze pomp stond tegen het washuis, links van het ingangshek. De plek is nog altijd zichtbaar waar na verwijdering van de pomp de muur is gladgestreken met cement. Buurtbewoners waren er achter gekomen dat aan de andere zijde van de muur bij

8. Het wasserijcomplex gezien vanuit de Volderstraat, met links van het toegangshek de nog altijd zichtbare plaats van de pomp (foto auteur, 2000)

bleker Middelink een kraan was gemaakt. Als die kraan openstond en omwonenden pompten hun emmers vol met water, dan werd een gedeelte van dat water aan de andere kant in de blekerij opgevangen. Middelink reageerde verontwaardigd op de beschuldiging: niet hij, maar zijn voorganger De Bruin had die kraan daar gemaakt en bovendien ontkende hij water dat anderen pompten te gebruiken. Als zijn personeel dat wel deed, dan was dat buiten zijn medeweten. Men besloot niets te ondernemen; als er weer klachten kwamen konden er altijd nog maatregelen genomen worden.

Bleker Middelink wilde in 1891 graag een Engels schoorsteentje, dat wil zeggen een smalle stookplaats voor kolen met een schoorsteenmantel, ter vervanging van het oude model, maar de regenten vonden dit niet nodig. Voortvarend als de bleker blijkbaar was, vroeg hij ook om een nieuwe welwaterpomp. In een bedrijf als het zijne was het gebruik van een stadspomp ouderwets. De regenten beraadden zich, wat zouden de kosten zijn en waar lag de put, op gemeentegrond of op de blekerij? De gemeente liet weten dat de put 2 meter voor de pomp op de publieke straat lag[43]. Het gasthuis moest de aanlegkosten betalen van een tweede pomp aan de zijde van de blekerijmuur, de andere kosten wa-

ren voor rekening van de gemeente. De nieuwe pomp, van koper, werd geplaatst (een ijzeren pomp gaf roestvlekken in het wasgoed). Vrij kort daarna ontstond er brand in de blekerij en men zal de pomp, die nu op het terrein stond, goed hebben kunnen gebruiken.
Pas in 1893 werd een muur gebouwd tussen de stadsvaalt en de blekerij. Een muur van nieuwe stenen, niet aangesmeerd en bedekt met een 'ezelsrugrollaag', een dakvormig gemetselde rand bovenop een muur, zoals nog te zien is op de muren naast de wasserij, en vooral aangebracht om te voorkomen dat regenwater in de muur trok en kinderen er op klommen (zie afb. 4 en 5).[44] De kosten bedroegen *f* 135,-, waarvan de gemeente een deel betaalde.

Anna Westhof

T. Middelink liet in 1898 weten van verdere huur van de blekerij af te zien. Hij ging naar Apeldoorn waar het water de beste kwaliteit had voor een wasserij. De verloofde van zijn nicht Anna Westhof, die al enige jaren bij hem werkzaam was, zou de huur graag overnemen. Deze verloofde was H.J. Bultman, spoorwegbeambte te Apeldoorn.
Het paar tekende het huurcontract, dat op 1 mei 1901 zou ingaan. Op 1 december 1900 kregen de regenten echter te horen dat Bultman een ongeluk was overkomen. Hij was door een trein aangereden en had zijn rechterarm en een paar vingers van zijn linkerhand verloren. Volgens Middelink zou Bultman nu wel afzien van de huur 'als zijnde voor het bleekersbedrijf ongeschikt geworden'.
Nog geen week later stond Gerrit de Bruin bij de regenten op de stoep om de huur voor zijn zoon Gijsbertus te vragen. Er waren ook nog andere aspirant-huurders, maar de huur werd vol vertrouwen aan Anna Westhof gegund. Dat was uitzonderlijk, want zij moest als vrouw het contract ondertekenen en er was geen man om in geval van problemen aansprakelijk te stellen. Op haar eigen verzoek kreeg zij een jaar proeftijd. De keukenvloer en 138 droogstokken werden geverfd. Anna kreeg veel gedaan. Onderhoud van de pomp? De regenten besloten dat zo'n onmisbaar onderdeel van de blekerij voor hun rekening kwam. De huur werd met algemene stemmen na één jaar verlengd.

Stoommachine

Toen Anna trouwde, was dat niet met de ongelukkige Bultman, maar met G.H. Klein Leugemors uit Apeldoorn. Hij moest eerst een jaar in de gemeente wonen om als huurder te worden erkend. Precies één jaar later vroeg hij toestemming een petroleummotor te plaatsen om 'arbeidskrachten te sparen'. In 1904 wilde hij een stoomwasserij en -drogerij oprichten[45]. Daarvoor moest in de bestaande wasserij de vloer 'verbroken' worden en had hij toestemming van de regenten nodig. Bovendien moest hij geld lenen en zijn geldschieter maakte bezwaar tegen het kortlopende huurcontract. De toestemming werd verleend en het huurcontract verlengd. Klein Leugemors moest het wasserijgebouw na de installatie wel terugbrengen in de oude staat. De schoorsteen van de stoommachine diende 3,25 meter boven het hoogste punt van het dak uit te steken en voorzien te worden van een doelmatige vonkenvanger. De gemeente liet weten voortdurend toezicht te zullen houden op de naleving van de voorschriften van de Hinderwet. De brandschadeverzekering werd met *f* 500,- verhoogd. Het moet wel een ingrijpende nieuwigheid zijn geweest in de Wijkse binnenstad. Bij alle bekende geluiden veroorzaakt door klompenmakers, schoenmakers, de smid, klepperende klompen, paardengetrappel en ratelende wagenwielen, kwam nu dat van een stampende stoommachine in het washuis. De bewoners zullen de nieuwigheid op de voet gevolgd en besproken hebben. Machinaal wassen, werd de was dan wel schoon? Niet te vergeten de slijtage van het wasgoed! Enige vooroordelen zal ook de binnenmoeder van het gasthuis wel ge-

ONDERTROUWD:
G. H. KLEIN LEUGEMORS
EN
A. WESTHOF.
Apeldoorn,
Wijk bij Duurstede, } 11 April 1902.

9. Annonce uit de Wijksche Courant van 12 april 1902 (SAKRUH, Collectie kranten)

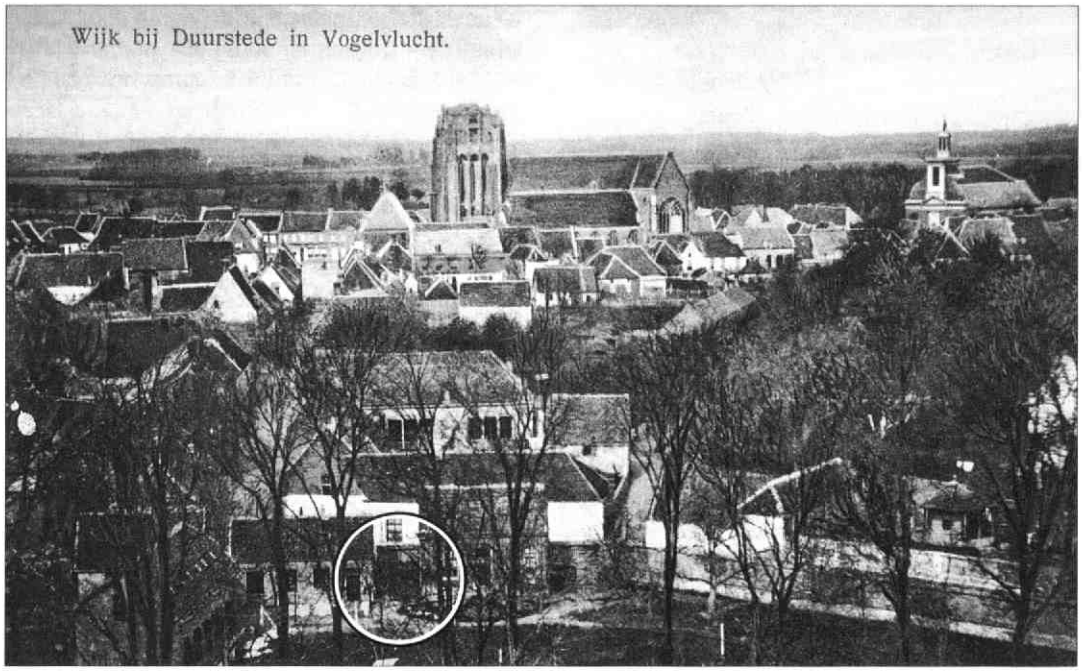

10. Het wasserijcomplex vanaf de zuidzijde (kasteel Duurstede) gezien op een vogelvlucht-prentbriefkaart van Wijk bij Duurstede uit ongeveer 1900. Tussen het washuis en (nieuwe) woonhuis is nog de open ruimte zichtbaar waar in 1911 de strijkerij werd gebouwd (SAKRUH, Atlas Wijk bij Duurstede)

had hebben en ze vond haar vermoedens bevestigd: het wasgoed was niet schoon en vertoonde door de ruwe behandeling gaten die niet aan ouderdom konden worden toegeschreven. De dames regentessen waarschuwden Klein Leugemors in 1905 schriftelijk dat dergelijke klachten in het vervolg achterwege moesten blijven.
Aan de buiten- en binnenzijde van de muur van het washuis werd in 1906 een nortonpomp geïnstalleerd. De oude pompen in de stad werden alle vervangen door nortonpompen die het water uit diepere grondlagen oppompten, dat, naar men hoopte, zuiverder zou zijn.

Strijkkamer

De zaken gingen goed. In 1911 werd toestemming verleend tot de bouw van een strijkkamer[46]. Op oude foto's is nog te zien dat er tussen het woonhuis en het wasserijgebouw een open ruimte was. De strijkerij heeft die gebouwen verbonden. In de zuidoosthoek van de strijkkamer is nog de schouw aanwezig met een schoorsteenpijp op het dak. Onder die schouw stond het fornuis waarop de strijkijzers werden gewarmd. Strijkijzers waren er in verschillende soorten. Sommige ijzers konden door het wegschuiven van een handel met het handvat geopend worden om ze met gloeiende kolen te vullen. Eenvoudiger en natuurlijk schoner waren de compacte ijzers die op kachel of fornuis werden opgewarmd. Op de ijzers stonden meestal nummers en vaak de initialen van de strijkster. De ijzers moesten met een dikke doek of pannenlap opgepakt worden en werden dan eerst over een doek gestreken om zeker te zijn dat ze schoon waren, want er kon zwart van kachelpoets of roet op achterblijven. Er werd vakkundig wat speeksel op gemikt en als het siste, was de bout warm genoeg. In de winter was het voor de strijksters lekker warm, kachel aan en een warme bout, maar in de zomer was het weinig benijdenswaardig werk. Met de komst van de elektriciteit in 1920 kwamen er elektrische strijkbouten en verdwenen de oude ijzers. Toen in 1944 tijdens de Tweede Wereldoorlog de elektriciteit werd afgesneden, waren de vrouwen die hun oude ijzers bewaard hadden, zeer bevoorrecht. Op noodkacheltjes werden ze toen weer opgewarmd en gebruikt.

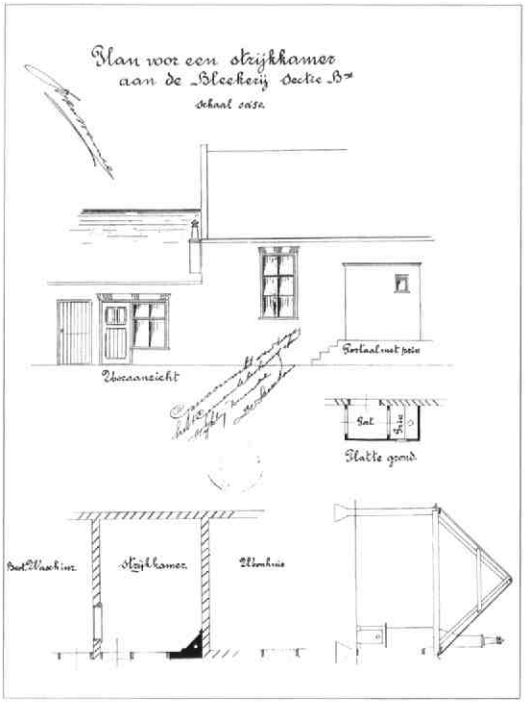

11. Bouwtekening van de strijkerij uit 1911 (SAKRUH, Bestand bouwvergunningen)

Opnieuw een Gijsbertus de Bruin

In 1912 kwam er bij de regenten een verzoek binnen van J.C. Gijzenij om op een gedeelte van de grond van de blekerij een huis te mogen bouwen. Gijzenij werkte als gasfitter op de gemeentelijke gasfabriek die in die tijd aan de andere zijde van de Hoenderpoort stond (zie afb. 1). De regenten wezen het verzoek af: de gemeente moest zelf maar zorgen voor goede woonruimte.

Klein Leugemors liet in 1915 weten de huur te willen beëindigen. Er waren al andere gegadigden. Jacob Groeneveld, wonend aan het einde van de Volderstraat en Gijsbertus de Bruin, zoon van Gerrit. Eén van de regenten was ter ore gekomen dat er veel geld in de wasserij werd verdiend, zodat het gunstig zou zijn om de huur publiek aan te besteden. Het hoefde niet direct de hoogste bieder te worden; de nieuwe huurder moest ook tonen dat hij in staat was de wasserij tot grote bloei te brengen.

Vooraf diende er een gedeelte van 1024 m^2 van het oude bleekveld te worden afgebakend. Dit deel zou productief gemaakt kunnen worden door het apart te verhuren. Er werd toch niet veel wasgoed meer gebleekt.

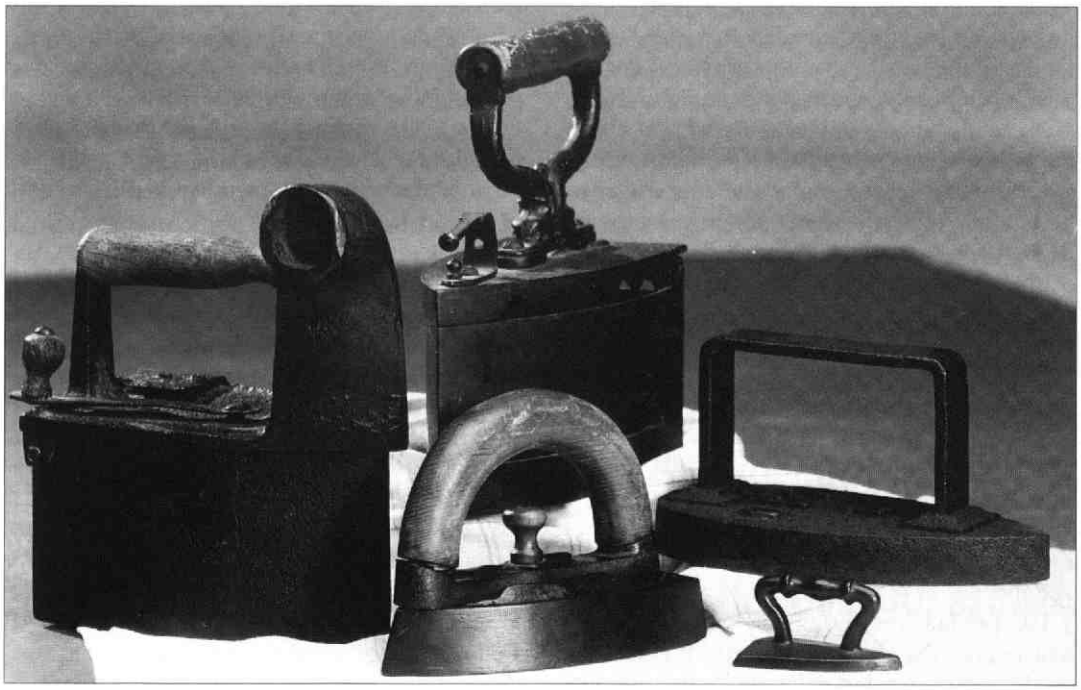

12. Oude strijkijzers uit de verzameling van de auteur (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

Jacob Groeneveld bood *f* 250,-. Gijsbertus de Bruin bood *f* 325,-, plus *f* 25,- voor het afgebakende gedeelte en liet tevens weten de wasserij met die van zijn vader in de Volderstraat te willen combineren. Het speet de regenten dat Groeneveld lager bood, maar de huur werd gegund aan De Bruin die een 'zachte wenk' van de regenten kreeg om Groeneveld in dienst te nemen. Op het afgebakende stuk grond ging hij vruchtbomen planten.
Het huurcontract was nog niet getekend of De Bruin vroeg verhoging van de *f* 50,- wasloon die hij van het gasthuis kreeg voor het droog thuisbezorgen van de was. De vorige huurder had dit ook al te weinig gevonden, aldus De Bruin. De regenten waren ontstemd. Nog niet eens begonnen en nu al om verhoging durven vragen! Als het hem niet aanstond, moest hij de was maar nat afleveren. Naar de bezwaren van de binnenmoeder van het gasthuis, die geen heil zag in het zelf drogen van de was, werd niet geluisterd. De Bruin reageerde 'zwak en niet sympathiek' maar ging akkoord met de belofte dat het wasloon na een jaar opnieuw zou worden bekeken.
Tijdens de Eerste Wereldoorlog stegen de kosten van brandstof en zeep en kreeg De Bruin zijn verhoging van het wasloon, tot *f* 80,- per jaar. De waarde van de gebouwen werd in die tijd als volgt geschat: *f* 500,- voor het gebouw dat dienst deed als wasinrichting, *f* 1200,- voor de stoommachine met centrifuge daarin, *f* 500,- voor het gebouw dat diende tot bergplaats, *f* 1500,- voor de droogschuur, en *f* 200,- voor een stellage droogrekken en stokken daarin.
In 1916 bood de strijkkamer volgens de bepalingen van de Veiligheidswet te weinig ruimte voor uitbreiding van personeel en werden voorzienigen getroffen. In de droogschuur werd voor *f* 15,- een tweede strijkruimte ingericht. Een jaar later waren de prijzen zo enorm gestegen dat De Bruin grote moeite kreeg de benodigde steenkolen en de zeeppoeder in te kopen. Hij kreeg daarom *f* 10,- per jaar verhoging van wasloon met de aanzegging dat als de oorlog voorbij zou zijn en de prijzen zouden dalen de verhoging ongedaan zou worden gemaakt.

De mens wikt ...
Op 3 augustus 1918 verzocht Gijsbertus de Bruin om veranderingen in het woonhuis in verband met zijn aanstaande huwelijk. Hij vroeg toestemming om de strijkkamer bij de woning te trekken. Zijn verzoek werd in behandeling genomen, maar op 7 september liet hij de heren weten dat het huwelijk was uitgesteld en dat de veranderingen niet meer nodig waren. Op 15 december 1918 overleed hij, 27 jaar oud.
Zijn vader diende op 4 januari 1919 een verzoek tot huurovername in voor zijn 38-jarige dochter Gijsberta de Bruin. Zij kreeg hulp van een meesterknecht. Op haar verzoek werd in 1920 in de gebouwen elektriciteit aangelegd. Zes procent van de kosten daarvan werd verrekend in de huur. De huur van de nieuw aangelegde 'bessenhof' en de blekerij werden in 1921 gecontinueerd, de blekerij voor *f* 400,- per jaar en de bessentuin voor *f* 30,-. In 1922 werd een elektromotor geplaatst, waarschijnlijk ter vervanging van de stoominstallatie.
Gijsberta trouwde met J.C. Gijzenij, die in 1921 weduwnaar was geworden. Hij was de gasfitter die in 1912 een huis had willen bouwen op de grond van de blekerij. Gijzenij nam direct het voortouw en vroeg verhoging van het wasloon. Hoewel het loon was vastgelegd in het huurcontract, wilden de heren het wel verhogen tot de prijs die particulieren betaalden, maar dan met 10% korting. Volgens de dames regentessen berekenden andere wasserijen een lagere prijs, waarvoor de was zelfs gemangeld werd thuisbezorgd. Gijzenij weigerde de nieuwe overeenkomst te tekenen en kreeg een schrijven van de regenten dat, als hij niet tekende, de huurovereenkomst als geëindigd zou worden beschouwd. De huur werd inderdaad per 1 augustus 1928 opgezegd. Hij wilde de droogstokken meenemen, maar dat werd hem geweigerd. Gijzenij zette daarna de wasserij voort van zijn schoonvader Gerrit de Bruin, die in 1919 was overleden, in het pand Volderstraat 48.

De laatste bleker
Een advertentie werd geplaatst en met één van de gegadigden hadden de regentessen al een gesprek gevoerd, toen regent Van Heijst be-

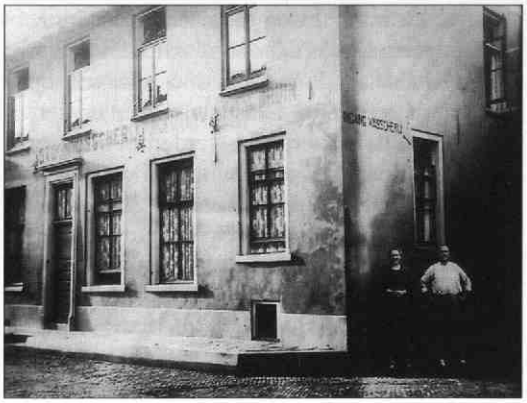

13. Het pand Volderstraat 48-48a, waar de wasserij van G. de Bruin en later J.C. Gijzenij was gevestigd. De foto links is van vóór 1919. Voor het huis staan van links naar rechts (waarschijnlijk): Gijsberta de Bruin, een onbekende vrouw, Aaltje de Bruin-Winkelman, Gerrit de Bruin en een onbekende De Bruin. De foto rechts is tussen 1921 en 1940 gemaakt. Naast het huis staan (waarschijnlijk) Gijsberta de Bruin en haar man Johannes Cornelis Gijzenij (SAKRUH, Atlas Wijk bij Duurstede; reproducties)

zwaar aantekende omdat de man katholiek was. Een andere gegadigde wilde op het terrein een chemische ververij vestigen, maar bleek ook al katholiek te zijn. Overigens gold voor alle wasbazen waarmee het gasthuis in zee ging dat deze protestants waren. Er werd een tweede advertentie geplaatst, nu met de toevoeging dat niet meer aan een blekerij werd vastgehouden. Er kwamen verschillende reacties binnen, waaronder die van een boer uit Bolnes die een boerderij wilde beginnen. Jacob van Willigenburg wilde de bessentuin wel kopen. Op beide advertenties had de landarbeider en blekersknecht H.J. Collou gereageerd. Nadat zijn schoonvader Hendriks zich bereid had verklaard als borg op te treden en een jaar huur (*f* 450,-) vooruit betaalde, werd Collou in 1923 de nieuwe huurder. De zeer noodzakelijke reparaties aan de droogschuur werden direct uitgevoerd. Nu was het J. van Nijendaal die het schilderwerk verzorgde voor *f* 122,40. Tussen de 'mangelkamer' en het huis werd in 1924 een raam vervangen door een deur, het washokje aan de 'Kromme Rijn' werd hersteld en Collou kreeg verf om zelf de zolder te schilderen.

Uit de veelvuldige verzoeken om uitstel van betaling van huur en geldleningen om de nodige apparatuur aan te schaffen, kan worden opgemaakt dat Collou het moeilijk had. Er werd hem voortdurend opgedragen de verzoeken schriftelijk in te dienen, waarna hij steeds weer te horen kreeg dat het niet officieel genoeg was.

Of het aan Collous uithoudingsvermogen en vastberadenheid heeft gelegen, is niet bekend,

14. Advertenties van de wasserij van H.J. Collou in de Wijksche Courant van 8-9-1923 en 22-6-1935 (SAKRUH, Collectie kranten)

maar er kwam toch een nieuwe wasmachine, de droogschuur werd 'bebord' dat wil zeggen dichtgemaakt en de put, die door slik verstopt was, werd gereinigd. De stenen stoep en het portaal aan de achtergevel werden opgeknapt, het schuurtje en het oude muurwerk schoon gebikt en gepleisterd. De vorsten[47] op het schuurtje werden aangestreken en er kwam een nieuw vallend bovenlicht in een lichtkozijn van de wasserij, groot circa 0,65 bij 1,20 meter en van grenenhout. Ook werd de houten vloer in het achterkamertje vernieuwd. Op verzoek van Collou werd in 1931 in de droogschuur voor *f* 215,- een grotere strijkkamer getimmerd. De oude strijkkamer werd als woonkeuken bij het huis getrokken. De huur werd nu met *f* 20,- verhoogd. Collou kreeg ook nog een reprimande van de heren omdat hij zonder toestemming de trap in de droogschuur had verplaatst en daarvoor een trapgat in de zoldering had gemaakt.

Gerucht?

Een gerucht ging rond in Wijk. De regenten ontvingen eind 1935 een verzoek van een inwoner van de stad om in aanmerking te mogen komen voor een van de woningen die, zoals hij had gehoord, op het terrein van de blekerij gebouwd zouden worden[48]. In eerste instantie deden de regenten alsof ze van niets wisten. Er was geen sprake van woningbouw en men stelde voor het verzoek voor kennisgeving aan te nemen. Maar daarmee was de zaak niet afgedaan, want een van de regenten vroeg de aanwezigen hoe het mogelijk was dat een oppervlakkige bespreking over dit onderwerp de aanleiding kon vormen tot dit gerucht. Gasthuiszaken dienden gasthuiszaken te blijven. De Wijkenaar gaf het niet op. Hij benaderde de president en vroeg, overigens tevergeefs, toestemming om de droogschuur tot woning te mogen verbouwen.

Nog geen maand later was de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende Goederen 'Ruysdaellaan' te Beverwijk met het gasthuisbestuur in onderhandeling[49]. De N.V. wenste in Wijk bij Duurstede bouwplannen uit te voeren op het terrein van de blekerij. Er werd gewikt en gewogen. Collou wilde huurverlaging, het terrein lag zonder bedrijf grotendeels ongebruikt en het in stukken verdelen en verkopen zou financieel gezien gunstig kunnen zijn. Indien de grond in erfpacht werd uitgegeven, bleef het gasthuis toch de baas. Er waren regenten voor en tegen. Regent Schoenmaker, bijvoorbeeld, zou niet graag zien dat er woningen op het terrein werden gebouwd, omdat dat de entree van het kasteelbos niet ten goede zou komen. Men meende dat het gemeentebestuur dit zou kunnen voorkomen door de grond in zijn geheel te kopen en nodigde burgemeester Naud van der Ven uit voor overleg. De burgemeester kwam en bedankte de regenten uitvoerig voor de welwillende invitatie. Hij vertelde dat er al eerder bij hem was geïnformeerd naar de mogelijkheid om het blekerijterrein te exploiteren maar, zo zei hij, dat was nu juist wat het college van burgemeester en wethouders niet wilde. Het aanzien van het 'Bosch' zou er niet op vooruitgaan. Het college wenste het terrein verder onbebouwd te laten om het stadsbeeld ter plaatse niet te schaden en een mooie doorkijk naar het 'Bosch' te behouden. Dat vonden de regenten een sympathiek standpunt maar, vroegen zij de burgemeester voorzichtig, hoe dachten hij en zijn wethouders het terrein in handen te krijgen? Wel, vond de burgemeester, daar waren allerlei oplossingen voor te vinden. Het gemeentebestuur zou er niets op tegen hebben de grond cadeau te krijgen van het gasthuis: 'U, regenten, bent allen burgers van deze stad dus zult U genegen zijn alle steun te geven', aldus de burgemeester. De regenten vroegen onverstoorbaar of de gemeente het terrein wel wilde kopen. Dat zou volgens de burgemeester afhangen van de prijs. Toen de regenten antwoordden dat de gemeente eerst maar eens moest bieden, merkte de burgemeester minzaam op dat er dus nog geen prijs was vastgesteld[50].

Na zijn vertrek besloten de regenten dat er toch eens objectief moest worden nagegaan wat de waarde van het perceel was. De gemeente deed een bod van *f* 4200,- onder voorbehoud dat Gedeputeerde Staten hun goedkeuring gaven. Het bod bracht geen oplossing voor de regenten; zij vonden dat het verhoogd zou moeten worden met minstens 20%, als gevolg van de door de financiële crisis sterk verminderde waarde van de gulden. Er werd gerekend: *f* 4.200,- + *f* 840,- = *f* 5.040,- of *f* 5.100,-. Een andere regent berekende dat de

15. De nog altijd 'mooie doorkijk naar het Bosch' met de beide kasteeltorens vanuit de Mazijk in 2001 (Hans Dirksen Fotografie)

waarde van *f* 1,50 per m² bij een oppervlakte van 0,2722 ha op een totaal van *f* 4.200,- kwam, zonder de gebouwen. Berekend naar de huuropbrengst van netto *f* 225,- moest het geheel op *f* 4.500,- worden getaxeerd. In aanmerking nemende dat men niet ongenegen was de gemeente te gerieven, zou het geboden bedrag van *f* 4.200,- zijns inziens dan niet te laag zijn. Maar deze regent kreeg meteen lik op stuk. Hem werd verweten dat hij met een oud-regent die nu wethouder was, had overlegd. Er

16. Het wasserijcomplex gezien vanuit het kasteelpark (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

werd 'gepraat' uit de vergadering van de regenten, werd hem boos voor de voeten geworpen. Met meerderheid van stemmen werd besloten de gemeente te laten weten dat de vraagprijs *f* 6.000,- was[51].
De oplossing kwam van het Ministerie van Financiën dat de gemeente adviseerde niet in te gaan op het gewijzigde bod van *f* 6.000,-[52]. Regent Schoenmaker memoreerde nog fijntjes dat de gemeente toch wel bezwaar zou hebben gemaakt tegen bebouwing op die plaats. Ook de president-regent meende dat het de bedoeling van de gemeente was om het terrein veilig te stellen tegen allerlei ongewenste bebouwing. Het college zou het zeer jammer vinden als er zou worden gebouwd.

Einde van de wasserij

Het verzoek van het hoofd van de Openbare Lagere School in de Volderstraat, C. Goud, in 1931 om op het terrein van de wasserij schooltuintjes aan te leggen voor de leerlingen werd zonder opgave van reden afgewezen[53].
Nadat Collou in 1933 een nieuwe waterput had gemaakt en de regenten achteraf om een financiële tegemoetkoming daarvoor vroeg, werd dat geweigerd omdat hem al eerder was gezegd dat hij zonder toestemming geen veranderingen mocht aanbrengen. Wel overwogen de heren nog even om bij vernieuwing van het huurcontract een schadeloosstelling te geven, nu het perceel door deze verbetering meer waard was geworden. Toen de regentessen in 1934 de tarieven van het wasloon vergeleken, kwamen zij tot de conclusie dat, met een kleine verandering in de opmaak van het wasgoed, het wasloon niet *f* 815,- maar *f* 530,- per jaar hoefde te bedragen. Twee maanden later vroeg Collou huurverlaging, wat werd geweigerd. De regenten vonden de onderhoudskosten van de wasserij te hoog. Een paar maanden later klaagde Collou opnieuw zijn nood en liet weten dat, als er niets veranderde, hij genoodzaakt zou zijn een agentschap op zich te nemen van een wasserij te Leersum. In 1935 was het zover, maar hij liet wel weten dat hij als vanouds de was voor het gasthuis wilde blijven doen. Er ontstond een lichte paniek bij de heren regenten. Hoe moest het nu met de blekerij? De was van het gasthuis was zo verbonden met dit complex, dat nu te groot

zou zijn voor Collou en de huur te hoog. Hij zou weer huurverlaging vragen. Hem werd schriftelijk meegedeeld dat hij de was mocht blijven verzorgen zolang het perceel ongewijzigd bewoond zou blijven en de bepalingen in het huurcontract werden nagekomen. De verzekering van de gebouwen werd in 1935 te duur geacht en het geheel werd nu zonder herbouw tegen de 'innerlijke waarde' verzekerd voor *f* 7.500,-. De 5 PK motor en de verwarmingsinstallatie waren toen niet meer aanwezig.
Uiteindelijk werd het terrein in gedeelten verhuurd. Van Dam, rentmeester van het gasthuis, huurde de blekerij in 1937 voor *f* 440,- per jaar. Collou mocht zijn woning met het wasserijgebouw en een achterliggend stukje tuin in onderhuur houden voor *f* 5,50 per week. De overige te exploiteren tuingrond zou van de rest worden afgescheiden. Ter afscheiding werd een schutting geplaatst met twee deuren tussen de droogschuur en het wasserijgebouw. Verbreding van het toegangshek, aangevraagd door Collou die een auto had aangeschaft, werd afgewezen. Een maand voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd de vloer in het woonhuis van Collou vernieuwd. In 1941 deed hij alles over aan wasserij De Duif in Leersum en vertrok. Later zou hij een wasserij beginnen op het eiland Texel. P. Maigret nam de huur van het woonhuis en de was voor het gasthuis over. In 1944 wordt echter in de notulen van het gasthuisbestuur melding gemaakt van de 'voormalige blekerij'. Na ruim tweehonderd jaar was hiermee een eind gekomen aan het gebruik van de grond en de gebouwen als wasserij en blekerij.

Gaande en komende huurders

Toen in 1946 de muur rond het terrein hersteld moest worden, stelde een van de regenten voor de bij het afbreken vrijkomende oude kloostermoppen ter beschikking te stellen voor het herstel van de kasteelruïne. Maar de rentmeester verkocht de bakstenen liever voor een hoge prijs - 'ze waren toch niet mooi' - en de nieuwe muur kon voor een schappelijke prijs worden gezet[54].
Ook een verzoek van Maigret om verbreding van de toegang tot het terrein werd afgewezen. De Wijkse padvinders huurden in 1946 de schuur. Twee jaar later huurde H.H. van Dam de droogschuur voor fruitopslag. J.G. van Rooy wilde een gedeelte van het perceel kopen, maar daar ging het gasthuis niet op in. Maigret verliet in 1952 het woonhuis en ook H.H. van Dam zei voortijdig de huur op, waarna Frans de Rooy de droogschuur huurde, eveneens voor de opslag van fruit. Deze droogschuur was in 1955 in zeer vervallen staat. De regenten besloten alleen het dak te dichten en de andere reparaties, ook aan het woonhuis, uit te stellen. Toen ook De Rooy om verbreding van de toegang vroeg, werd dit derde verzoek uiteindelijk in 1957 toegestaan. Van de oude varkensschuur werd een gedeelte van ongeveer één meter aan de linker zijkant afgebroken. Aan het toegangshek is nog te zien dat het middelste gedeelte er later tussen is gezet.
Het woonhuis werd in 1952 verhuurd aan T.M. Marchal. De regenten besloten dat, nu er geen sprake meer was van onderhuur, de huurders voortaan zelf het onderhoud en de dagelijkse reparaties moesten bekostigen.
Op het terrein rechts van de ingang huurde een handelaar in oud ijzer het varkenshok met het terrein daarachter. Volgens ooggetuigen moet het in en rondom het schuurtje een grote bende zijn geweest. In of rond 1957 kwam op een goede, of beter gezegd een kwade, dag

17. Het in 1957 verkorte gebouw en verbrede toegangshek (Hans Dirksen Fotografie, 2001)

een lange stoet oude rijtuigen Wijk bij Duurstede inrijden. Via de Muntstraat reed men naar de oude wasserij Langs de Wal. Daar werd halt gehouden en tot ver in de Muntstraat stonden de rijtuigen stil. Er waren prachtige exemplaren bij. De rijtuigen werden één voor één uitgespannen en het terrein van de handelaar opgereden. Stuk voor stuk verdwenen zij op een brandstapel naast de droogschuur. Het oude ijzer was in die jaren duidelijk meer waard dan de oude équipages.

Bewonderenswaardig

In 1960 mocht Marchal op kosten van het gasthuis de achterzijde van de woning schilderen. Het zal het laatste grote onderhoud zijn geweest dat hij heeft kunnen doen. Twee jaar later raakte hij bij grondwerkzaamheden bedolven in een kuil en liep een dwarslaesie op. Verlamd van af zijn borstkas lag hij eerst een jaar in het ziekenhuis in Utrecht en daarna nog een jaar in Amsterdam. Een moeilijke tijd brak aan voor mevrouw Marchal, die op slag haar leven moest verdelen tussen ziekenhuisbezoek, de zorg voor drie kinderen en het huishouden. In het Burgerziekenhuis in Amsterdam leerde zij haar man verplegen. Na twee jaar werd aan de achterzijde van het huis een kamer en badkamer aangebouwd, een aangepaste badkamer met invalide-bad en stellages waarmee de patiënt kon worden verplaatst. Dit had grote financiële consequenties, want in het bestaande huis moest daardoor veel vernieuwd worden. Zo kon Marchal toch thuis komen en in eigen vertrouwde omgeving liggen. Voor zijn vrouw begon een zware taak die dertig jaar zou duren. 'Dat doe je gewoon', zegt zij eenvoudig op de vraag hoe zij dat volgehouden heeft. Liever vertelt ze dankbaar over de steun die ze ondervond van familie en vrienden die haar man bleven bezoeken. De goede buren, zoals de familie Van den Heiligenberg aan de overkant van de straat en Van Willigenburg die op Langs de Wal 1 woonde en iedere avond even kwam vragen of alles goed was. Ouderwetse vrienden- en burenhulp.

Nog altijd vol levenslust onderhoudt ze de tuin en ziet toe dat de moestuinen goed bijgehouden worden. Na een zwaar leven geniet ze nu intens van het unieke plekje waar ze woont[55]. Zo'n oude dag was in het verleden niet iedere huurder na een moeilijk leven gegeven.

Tot slot

Op dit moment, april 2001, bestaat nog geen duidelijkheid over het lot van het wasserijcomplex. Wordt het sloop, restauratie of iets daar tussen in ? De huidige gebouwen dateren van (vermoedelijk) begin 18de eeuw tot begin 20ste eeuw. Ze houden de herinnering levend aan een meer dan twee eeuwen omvattende bedrijfsgeschiedenis op deze plaats. Die geschiedenis, zoals hiervoor geschetst, is misschien niet erg spectaculair, evenmin als de gebouwen zelf dat zijn. Maar juist daarom verdient het wasserijcomplex het om behouden te blijven. Het is in al zijn kleinschaligheid karakteristiek voor Wijk bij Duurstede, dat toch al niet rijk is aan historische bedrijfsgebouwen[56].

E. van Nimwegen-Seggelink woont in de Volderstraat in Wijk bij Duurstede en houdt zich in het bijzonder bezig met de bouw- en bewoningsgeschiedenis van deze oude straat.

Noten:

1 Zie de artikelen en ingezonden brieven in het Utrechts Nieuwsblad, 't Groentje en de Wijkse Courant vanaf 6 juni 2000. Ook het bestuur van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' heeft bij het gemeentebestuur van Wijk bij Duurstede gepleit voor behoud van het wasserijcomplex.

2 Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechte Heuvelrug (SAKRUH), Stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810 (WbD 1300-1810), 275-1.

3 SAKRUH, Notariële Archieven tot 1896 (NA I), 2523.

4 SAKRUH, Stadsgerecht Wijk bij Duurstede 1546-1811 (Stadsgerecht WbD), 58.

5 SAKRUH, NA I, 2585, akte nr. 34, 10-4-1811.

6 SAKRUH, WbD 1300-1810, 275-2, 1611-1612 en 1612-1613.

7 Zie hierover bijvoorbeeld recent: J.J.J. van Meerwijk, 'De Mazijk: het groene open hart van de stad', in: M.A. van der Eerden-Vonk e.a. (red.), *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad. Ruimtelijke structuur en bouwgeschiedenis.* Hilversum, 2000, 219 (afb. 10 en 11) en 228.

8 SAKRUH, Sint-Ewouds- en Elisabethsgasthuis te Wijk bij Duurstede 1367 (1400) - 1930 (Gasthuis I) 1, 1674-1709, 7-9-1684, 126.

9 SAKRUH, Gasthuis I, 1, 1674-1709, 3-4-1687, 196.

10 SAKRUH, WbD 1300-1810, 275-7.
11 SAKRUH, NA I, 2523, 2-9-1724.
12 SAKRUH, NA I, 2525, 23-4-1729.
13 SAKRUH, NA I, 2526, 1734.
14 SAKRUH, Stadsgerecht WbD, 58 en SAKRUH, NA I, 2536, 1-4-1742.
15 SAKRUH, NA I, 2536, 11-5-1744.
16 SAKRUH, WbD 1300-1811, 138.
17 SAKRUH, Stadsgerecht WbD, 59. Zie over Abraham van Senden, die tot de rijkste Wijkse regenten behoorde, L. Cortenraede, *De Wijkse regenten: van timmerman tot rentenier. Een prosopografisch onderzoek naar de regenten van Wijk bij Duurstede in het tweede stadhouderloze tijdperk.* Utrecht, 1983 (doctoraalscriptie geschiedenis).
18 SAKRUH, Stadsgerecht WbD, 59.
19 SAKRUH, NA I, 2561, akte nr. 31.
20 SAKRUH, Stadsgerecht WbD, 62.
21 SAKRUH, NA I, 2568, akte nr. 80.
22 SAKRUH, Gasthuis I, 15 en Gasthuis I, 1, 1781-1803. Met veel dank aan mevrouw M.A. van der Eerden-Vonk, archivaris van het Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied-Utrechtse Heuvelrug die bij haar onderzoek naar de bouwgeschiedenis van het Ewouds- en Elisabethsgasthuis alle informatie over de blekerij aan mij doorgaf en aan de heer H. Meijer, studiezaalmedewerker, die alle materiaal voor mij verzamelde.
23 SAKRUH, NA I, 2578, akte nr. 50.
24 SAKRUH, Gasthuis I, 1, 1809-1825, 4-3-1809.
25 SAKRUH, NA I, 2585, akte nr. 34, 10-4-1811.
26 SAKRUH, Gasthuis I, 1, 1809-1825, 6-5-1820.
27 SAKRUH, Gasthuis I, 1, 1825-1838, 3-3-1827.
28 SAKRUH, NA I, 2679, akte nr. 316, 3-6-1820 en SAKRUH, NA I, 2698, akte nr. 2209, 2-10-1832.
29 SAKRUH, Gasthuis I, 1825-1838, 4-3-1837.
30 De zoon van de laatste bleker, de heer W. Collou, nu 76 jaar oud, geboren in de het huis bij de wasserij, vertelde dat hij als kind heeft gespeeld in wat nu wordt aangeduid als 'het varkenshok', maar toen nog niet als zodanig in gebruik was. Het is zijn stellige overtuiging dat dit gebouwtje het originele woonhuis is geweest. Beneden was de ruimte in tweeën gedeeld en in een van de vertrekken was een muurtje, aan de voorkant open, dat naar zijn mening als toilet dienst moet hebben gedaan. Er was een houten trap naar boven, vlak voor de hoofdingang aan de zijde van de tuin.
31 SAKRUH, Gasthuis I, 1838-1855, 2-8-1845.
32 SAKRUH, Gasthuis I, 1838-1855, 3-1-1846.
33 SAKRUH, Gasthuis I, 1856-1864, 5-5-1858.
34 SAKRUH, Gemeentebestuur Wijk bij Duurstede 1852-1970 (WbD 1852-1970), Notulen besloten raadsvergaderingen, 1851-1932.
35 SAKRUH, NA I, 2751, akte nr. 2382, 21-6-1859.
36 SAKRUH, WbD, Raadsnotulen 1867-1877, 10-2-1872.
37 SAKRUH, Gasthuis I, 1867-1877. Het bestek bevindt zich in: SAKRUH, Collectie en archief J.A.F Thieme, 1746-ca. 1950.
38 SAKRUH, NA I, 2793, akte nr. 2977, 1876.
39 SAKRUH Gasthuis I, 243, 29-11-1876.
40 SAKRUH, WbD 1852-1970, Notulen raad 1867-1877.
41 SAKRUH, WbD 1852-1970, Notulen B & W 1873-1882, 25-6-1878.
42 SAKRUH, Gasthuis I, 1, 1879-1884.
43 SAKRUH, WbD 1852-1970, Agenda gemeentebestuur Wijk bij Duurstede 1891, G44.
44 Met dank aan P.Th.L van Wijk, oud gemeente-architect.
45 SAKRUH, WbD 1852-1970, Agenda gemeentebestuur Wijk bij Duurstede 1904, H2, H3, H10, H14.
46 SAKRUH, WbD 1852-1970, Bouwvergunning Langs de Wal 2-4, 4-4-1911.
47 Een vorst is de bovenste scherpe rand waarin de opgaande schuine vlakken van een dakwerk samenkomen
48 SAKRUH, Sint-Ewouds- en Elisabethsgasthuis te Wijk bij Duurstede 1878-1977 (Gasthuis II), 11, 7-12-1935.
49 SAKRUH, Gasthuis II, 11, 4-1-1936.
50 SAKRUH, Gasthuis II, 11, 1-8-1936.
51 SAKRUH, Gasthuis II, 11, 3-10-1936.
52 SAKRUH, WbD 1852-1970, Notulen B & W 1931-1939, fo. 250^{v}.
53 SAKRUH, Gasthuis II, 10.
54 SAKRUH, Gasthuis II, 13.
55 Met dank aan mevrouw T. Marchal.
56 Zie: F. Gaasbeek e.a., *Wijk bij Duurstede geschiedenis en architectuur.* Zeist, 1991, 82-83 (Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht, 6). Overigens zijn de beschrijvingen van het wasserijcomplex Langs de Wal 2-4 in deze publicatie (p. 83 en 126-127) en in het hieraan ten grondslag liggende rapport dat in 1990 in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht werd geschreven (p. 136-137), grotendeels onjuist, zoals uit dit artikel blijkt.